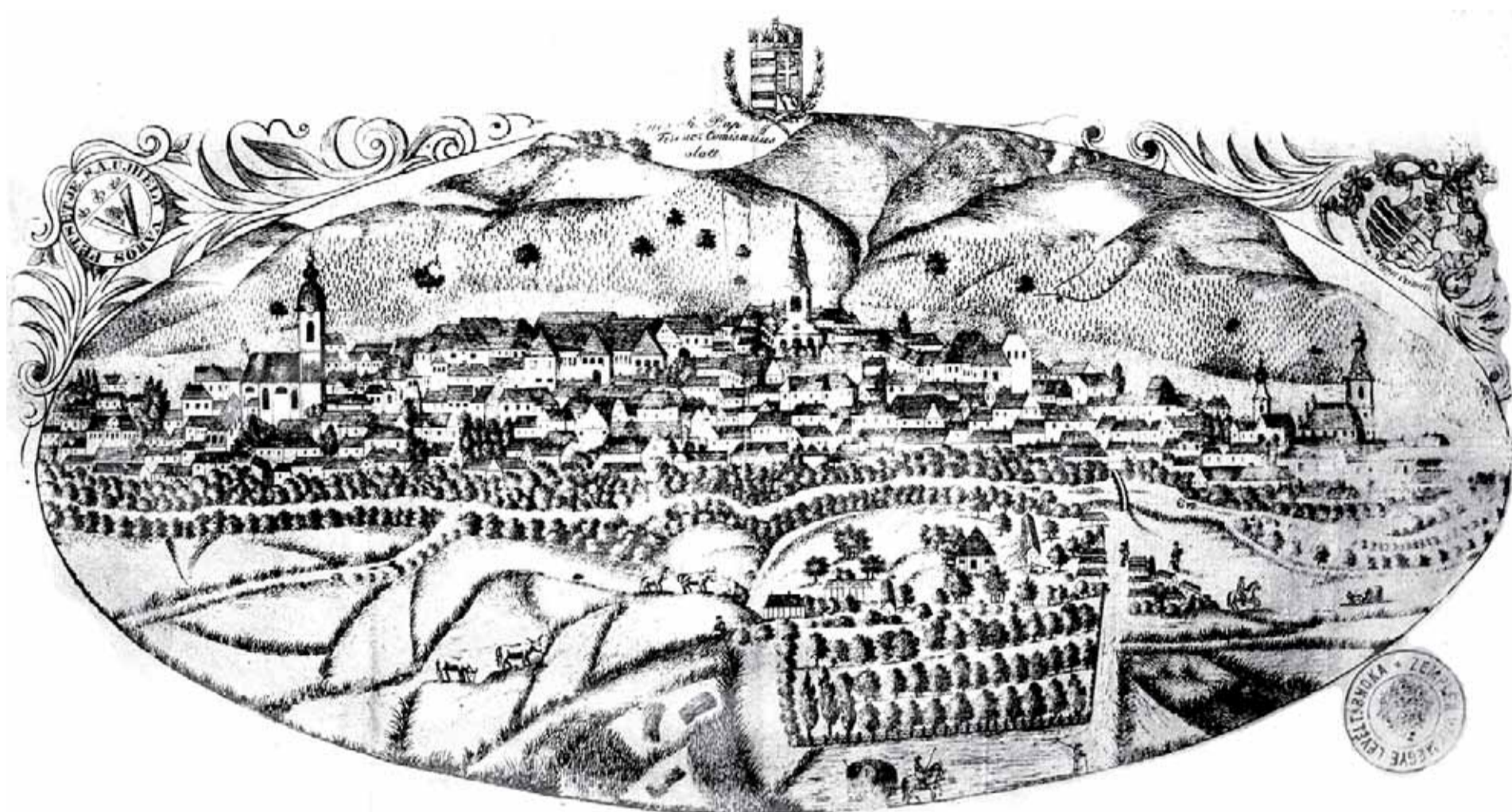

MAGYAR VÁROSTÖRTÉNETI ATLASZ 2.
HUNGARIAN ATLAS OF HISTORIC TOWNS NO.2

SÁTORALJAÚJHELY

Írta és összeállította: Tringli István
By István Tringli

Budapest, 2011

Tartalomjegyzék

Előszó	3
1. Fekvés és természetföldrajzi környezet	99
2. A város településtörténete az alapítástól 1526-ig	99
3. A város településtörténete 1526-1711 között	99
4. A város 1711-1867 között	99
5. Topográfiai leírás	99
6. A város külterületei	99
7. Gazdaság	99
Történeti topográfiai adattár	
1. Név	99
2. Jogállás	99
3. Birtokviszonyok	99
4. Határok	99
5. Közigazgatási besorolás	99
6. Közigazgatási beosztás	99
7. Néesség	99
8. Utcák	99
9. Egyházi intézmények, épületek	99
10. Temetők	99
11. Szobrok, köztéri emlékek	99
12. Erődítés, kapuk	99
13. Igazgatási épületek	99
14. Kereskedelem	99
15. Kézművesség és ipari termelés	99
16. Szolgáltatás és szórakozás	99
17. Egészségügy	99
18. Oktatás	99
19. Nem polgári tulajdonú épületek	99
20. Közművek, vízvezetékek, kutak	99
21. Közlekedés	99
22. Természeti képződmények	99
23. Mezőgazdaság	99
24. Bányák	99
25. Halastavak, halászhelyek	99
26. Malmok	99
Bibliográfia	99
Térképtáblák	
1. Sátoraljaújhely 1866-ban (Az 1866-ban készített, SFL VI-102/b őrzött kataszteri térkép alapján szerkesztett térkép) 1:2.500	
2. Sátoraljaújhely belterületének környéke 1876-ban	
3. Sátoraljaújhely belterülete 1883-ban	
4.1. Sátoraljaújhely környéke az 1. katonai felmérésen	
4.2. Sátoraljaújhely környéke a 2. katonai felvételen	
5.1. Sátoraljaújhely környéke 1767-ben	
5.2. Sátoraljaújhely környéke 1901-ben	
6.1. Zemplén megye térképe 1804.	
6.2. Sátoraljaújhely környéke 1880.	
7. Sátoraljaújhely georeferált légi felvételen	
8.1. Sátoraljaújhely megyei város helyszínrajza 1938.	
8.2. Sátoraljaújhely térkép 1968.	
9.1. A református templom számára kimért telkek felmérései 1783.	
9.2. A római katolikus templom környéke 1801	
10.1. A kaszinó környékének tervrajza 1836	
10.2. Sátoraljaújhely kikövezendő utcáinak tervrajza 1844. körül	
11.1. Sátoraljaújhely a középkor végén	
11.2. Sátoraljaújhely a 17. sz. végén	
12.1. Sátoraljaújhely 1780-ban	
12.2. Szerek az újkori Sátoraljaújhelyen	
13.1. Keleti Gusztáv: A Sátor-hegy és a Vár-hegy, 1867	
13.2. A római katolikus templom környéke 1904-ben	

Table of Contents

Accompanying booklet	99
1. Fekvés és természetföldrajzi környezet	99
2. A város településtörténete az alapítástól 1526-ig	99
3. A város településtörténete 1526-1711 között	99
4. A város 1711-1867 között	99
5. Topográfiai leírás	99
6. A város külterületei	99
7. Gazdaság	99
Történeti topográfiai adattár	
1. Név	99
2. Jogállás	99
3. Birtokviszonyok	99
4. Határok	99
5. Közigazgatási besorolás	99
6. Közigazgatási beosztás	99
7. Néesség	99
8. Utcák	99
9. Egyházi intézmények, épületek	99
10. Temetők	99
11. Szobrok, köztéri emlékek	99
12. Erődítés, kapuk	99
13. Igazgatási épületek	99
14. Kereskedelem	99
15. Kézművesség és ipari termelés	99
16. Szolgáltatás és szórakozás	99
17. Egészségügy	99
18. Oktatás	99
19. Nem polgári tulajdonú épületek	99
20. Közművek, vízvezetékek, kutak	99
21. Közlekedés	99
22. Természeti képződmények	99
23. Mezőgazdaság	99
24. Bányák	99
25. Halastavak, halászhelyek	99
26. Malmok	99
Bibliográfia	99
Plates (maps and views)	
1. Sátoraljaújhely in 1866	
2. The surroundings of the inner area of Sátoraljaújhely in 1876	
3. The inner area of Sátoraljaújhely in 1883	
4.1. The surroundings of Sátoraljaújhely on the first military survey	
4.2. The surroundings of Sátoraljaújhely on the second military survey	
5.1. The surroundings of Sátoraljaújhely in 1767	
5.2. The surroundings of Sátoraljaújhely in 1901	
6.1. Map of Zemplén county from 1804	
6.2. The surroundings of Sátoraljaújhely 1880	
7. Aerial view of Sátoraljaújhely	
8.1. Draft map of Sátoraljaújhely, comital town	
8.2. Map of Sátoraljaújhely 1968.	
9.1. Drawings of the plots measured out for the Calvinist church 1783	
9.2. The surroundings of the Roman Catholic church 1801	
10.1. Plan of the surroundings of the Casino 1836	
10.2. Plan of the streets of Sátoraljaújhely to be paved around 1844	
11.1. Sátoraljaújhely at the end of the Middle Ages	
11.2. Sátoraljaújhely in the middle of the 17th century	
12.1. Sátoraljaújhely at the end of the 18th century	
12.2. The so-called szerek (town districts) in modern Sátoraljaújhely	
13.1. Gusztáv Keleti: The Sátor hill and the Castle hill, 1867	
13.2. The surroundings of the Roman Catholic church in 1904	

Előszó

Sátoraljaújhely történeti atlasza az európai városatlaszok régebbi hagyományait követi. A polgári átalakulás előtti települést rekonstruálta, a későbbi forrásokból minél régebbi állapotra kívánt következtetni. A feldolgozás korszakára 1866 lett, az első ránc maradt kataszteri térkép készítésének időpontja. A mű szerzője a topográfiai adatgyűjtést azonban 1848-nál lezárta, csak a legszükségesebb esetben utalt a későbbi korok eseményeire. A tanulmány és az adattár terjedelme a szokásosnál bővebb. A szerző adatait így is erősen megrostálta, és csak azokat közölte, amelyek a topográfiai azonosításhoz szükségesek.

A szövegben szereplő Sátoraljaújhely és Újhely, Sárospatak és Patak helynevek egymás szinonímái. A hosszabb és a rövidebb alakok csak stiláris különbséget fejeznek ki, tartalmi jelentésük nincsen. Az egységesítés kedvéért az 1866-os térkép utcaeit használjuk.

A kutatás anyagi feltételeit az Országos Tudományos Kutatási Alap biztosította a T 046866 számú terv keretében. Az OTKA program adminisztrációs feladatait az MTA Történettudományi Intézete látta el, e kutatóhely adott lehetőséget a szerzőnek arra, hogy az atlasz elkészítését intézeti tudományos feladatainak részeként végezze el. A kutatómunkához a legnagyobb segítséget a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár Sátoraljaújhelyi Fióklevektára munkatársai nyújtották. A szerző külön köszönettel tartozik az intézmény vezetőjének, Oláh Tamás osztályvezetőnek, aki számos forrásra hívta fel a figyelmét, szervező munkájával segítette a munka bemutatását és a mű megjelenését. Neumann Tibor gondosan végigolvasta a szöveget és számos tartalmi, stilisztikai problémára hívta fel a szerző figyelmét. Szakmai segítségükért köszönet jár még Fehér József, Gál-Mlakár Viktor, Gubala Róbert, dr. Kádár Ferenc, Matolcsy Péter, Ringer István, Szörényi Gábor András uraknak. Az intézmények közül a Magyar Országos Levéltár, az Országos Széchényi Könyvtár, a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum és a Miskolci Egyetem Geodéziai és Bányamérési Tanszéke segítettek a kutatást.

Sátoraljaújhely történeti helyrajza

1. Fekvés és természetföldrajzi környezet

1.1 A város fekvése

Sátoraljaújhely az északi szélesség 48°23'39" és a keleti hosszúság 21°39'22", a szlovák-magyar határon, Borsod-Abaúj-Zemplén megyében fekszik. 1950-ig Zemplén megyéhez tartozott, 1748-tól kezdve 1950-ig a megye székhelye volt. 1950-ben megszüntették Zemplén megyét, és több megyével egyesítették.

1.2 Földrajzi tájbeosztás

Sátoraljaújhely a régebbi földrajzi tájbeosztás szerint az Eperjes-Tokaji-hegység, az 1945 után használatos földrajzi elnevezés szerint a Zempléni- vagy Tokaji-hegység és az Alföld találkozásánál fekszik.¹ A Tokaji-hegységet néhány földrajzi mű Sátor-hegységnek is nevezte.²

A földrajztudomány megszületése előtti hagyományos névadás megelégedett azzal, hogy a hegységet „nagy erdőnek” vagy egyszerűen csak „hegyeknek” nevezze. Ezen belül a jelentősebb hegyeknek külön neveik voltak.³ A Sátoraljaújhely környékén fekvő hegyek tudományos táji besorolása nem problematikus. A magyarországi tudományos tájfelnevezéseket a 18. sz. végén alkották meg, elsősorban geológiai megfigyelések alapján. A besorolás lényege változatlan maradt, az ennek alapján képzett nevek azonban gyakran változtak. E változásoknak olyan történelmi okai voltak, amelyek a város történetét is érintették, ezért szükséges végigtekinteni őket.

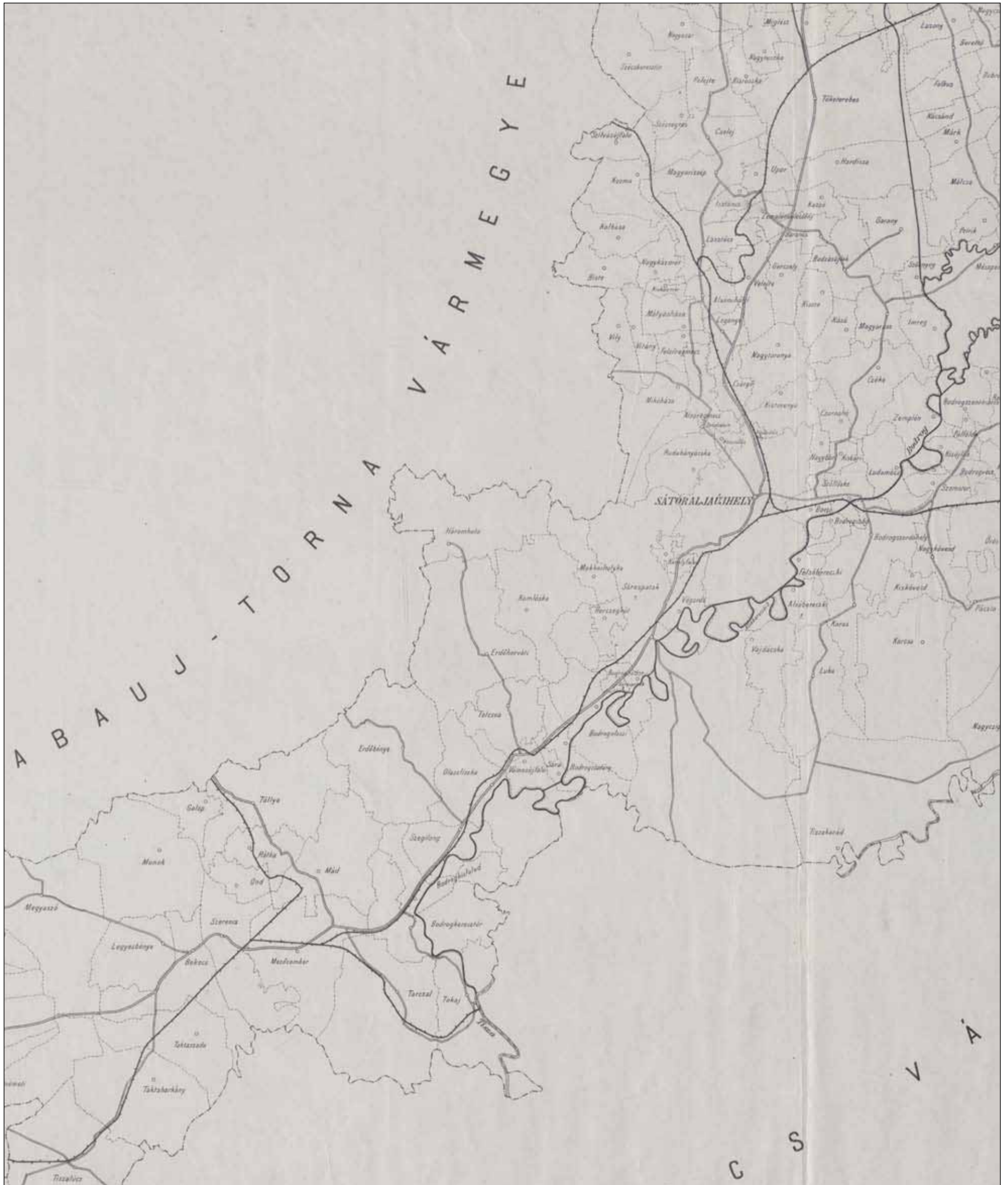
Először Johann Fichtel állapította meg a Kárpátok geológiai felépítéséről írott, 1791-ben megjelent művében, hogy Tokajtól Eperjesig (Prešov SK) egységes vulkanikus hegycsoport húzódik, amelynek a Sátor-hegy is része. Fichtel ez utóbbi név alatt az egész Sátor-hegycsoportot értette.⁴ Ezt a későbbi kutatók is átvették. Kitaibel Pál és Franz Waldstein 1802-ben megjelent botanikai könyve csoportosította először Magyarország hegységeit. E szerint a Vágtól a Latorcáig terjedő északi hegyek egyik alcsoportja az északi előhegység (*promontoria septemtrionalis*), ennek része a Tarcaltól Eperjesig terjedő szőlőtermő keleti előhegység, közismert nevén a Hegyalja.⁵ A geológus Beudant 1818-ban megjelent munkája Fichtel megállapítását követte: É–D irányban Eperjest és Tokajt jelölte meg a trachitból felépülő hegycsoport két szélső pontjának, amit a Hernád, Tapoly és a Bodrog folyók határolnak, körülötte pedig hatalmas síkság húzódik.⁶ Hunfalvy János 1863-ban megjelent műve a Kárpátok ék. részén belül sorolta fel a Simonkát és Vihorlát-Gutin-hegyláncot. Az előbit Simonka-hegységnek vagy Eperjes-Tokaji-hegycsoportnak nevezte. A hegycsoport legmagasabb csúcsáról, az 1092 m magas Simonkáról (Ši-

monka SK) kapta a nevét. E hegycsoport ék. része a Hegyalja.⁷ A hegyeknek ez a beosztása és elnevezése néhány évtized alatt megszilárdult. Janó János 1891-ben megjelent műve az Északkeleti-Kárpátok részeként sorolta fel az Eperjes-Tokaji-hegyláncot a Hernád, Tarca, Tisza, Bodrog, Ondava, Tapoly folyók völgyei között, amelyet a Dargói-hágó (Dargovský priesmyk SK) oszt é. és d. részre. A d. résznek a hagyományos névadásból származó Tokaji-hegyalja nevet adta.⁸ A hegység elnevezése 1945-ig fennmaradt, amikor a trianoni határokhoz igazították a tudományos tájneveket. Ezután a hegység egységes elnevezésével néhány év alatt felhagytak, a magyarországi részre a Zempléni- vagy Tokaji-hegység nevet kezdték használni, a Csehszlovákiában majd Szlovákiában levő rész pedig egészen a magyar határig a Szalánci-hegység (Slanské vrchy) nevet kapta. A csehszlovák és szlovák földrajzi tájbeosztás szerint a Zempléni-hegység (Zemplínske vrchy) nevet a Ronyva, az Ondava és a Bodrog között fekvő, néhány helyen szigetszerűen a Bodrogon is átnyúló, az Eperjes-Tokaji-hegységtől földtanilag különböző kis hegycsoport, a Zempléni-sziget-hegység vagy Zempléni-dombvidék (régebben Zemplínské pahorky) kapta.⁹

1.3 Domborzat

Az Eperjes-Tokaji-hegység vulkanikus hegység, ennek része a város határában fekvő vulkanikus hegycsoport, amit sátor formájú vulkanikus hegyei miatt Sátor-hegycsoportnak hívnak. A hegycsoportnak Sátoraljaújhely határában a jelenlegi földrajzi elnevezések szerint É-ről D felé haladva a következő részei vannak: Magas-hegy (514 m), Kecse-hát (482 ill. 420 m), Szár-hegy (345 m), Sátor-hegy (459 ill. 417 m), Vár-hegy (334 m), Boglyoska (220 ill. 223 m). Ny felé csatlakozik még hozzá a Borz-hegy (379 m), Bányi-hegy (279 m) és a Fekete-hegy (370 m).¹⁰ A történeti forrásokban a hegyek túlnyomórészt mint szőlőhegyek fordulnak elő.

A város határa megoszlik a hegység és az alatta elterülő síkság, az Alföld között. Az Alföld hagyományos eredetű elnevezés. Eredeti jelentése 'alsó részen, valamitől lejjebb fekvő vidék', ezt azonban kiszorította a tudományos értelmezés, mivel a magyar tudományos nyelv ugyanezzel a szóval jelölte az 'alacsonyan fekvő vidék, síkság' értelmű fogalmat is.¹¹ Az Alföld hagyományos értelmezése élt a koraújkori Sátoraljaújhelyen is. 1696-ban egy újhelyi polgár egy örökségi ügyben úgy emlékezett szüleiéről, hogy azok a tatárok – az oszmánokkal szövetséges krími tatárok – elől az „Ally földre” menekültek „erre az földre”.¹² Az újhelyiek tehát magukat nem tekintették alföldieknek, az Alföld számukra az 'alsó részen fekvő földet' jelentette. Az Alföld hagyományos értelmezése megfelelt a középkori és koraújkori Magyarországon elterjedt ún. központi tájszem-

1. ábra. Sátoraljaújhely környéke 1912-ben (Zemplén vármegye átnézeti vázlata című térkép részlete OSZK)
 Fig. 1 The surroundings of Sátoraljaújhely in 1912 (Detail of the concise map of Zemplén county OSZK)

léletnek.¹³ Az Alföld több tájegységből áll. A Sátoraljaújhely határához tartozó alföldi rész besorolása némileg problematikus. Újhely síkvidéki része a Ronyva patak és a Bodrog folyó között fekszik. E síkság földtanilag és talajtaniilag ugyan megegyezik a Bodrogtalajjal, Bodrogtalajjal azonban csak a Bodrogtól K-re fekvő területeket nevezzük. Így szigorú értelemben véve a város alföldi részei nem tartoznak egyetlen földrajzi kistérséghez sem. A város k. irányban csak a folyószabályozás óta lépi át néhány helyen a Bodrogot, előtte a Bodrog volt a legkeletibb határa. A továbbiakban, ha a város határa kifejezést használjuk, azon a város lakott és lakatlan területeit egyaránt értjük, ezt megkülönböztetjük a város la-

kott vagy belterületétől. A belterület a 19. sz.-ig a hegycsoport hegyei közül a Magas- és a Szár-heggyel valamint a Boglyoskával érintkezett.

1920-ig majd 1938 és 1945 között a város ék. határa egy harmadik földrajzi tájra is kiterjedt: a Zempléni-sziget-hegységre, ahol a Bári és Káté nevű szőlőhegy (182 m) található.

A Sátor-hegycsoport ún. szubvulkáni működés következtében alakult ki: a hegyek közei lassan felemelkedő és lassan kihűlő magmából jöttek létre. Ennek eredményeként összetett kőzetek jöttek létre: a várostól Ny-ra fekvő hegyek többsége piroxéndácit, a Száva-hegy amfiboldácit, a hegycsoport közepe szigetszerűen riolit ártufa, a DNY-ra fekvő hegyek

valamint a város lakott területének közete szintén riolit ártufa. A Zempléni-szigethegység nagy része – így az egykor a város határához tartozó Káté szőlőhegy is – homokkő, az ugyanott fekvő Bárihegy azonban részben piroxénandezitből épül fel.¹⁴ A Sátor-hegy-csoport talaja barna erdőtalaj, amit kb. 2 m-es mélységben vulkáni kőzetek váltanak fel. Ronyva közelében a talajtakaró legfelső része folyami kiöntéses talaj, többnyire agyag. A város beépített részén általában 1 m agyag után 4–5 m homok, agyag, kavics következik, ez alatt már a vulkáni kőzet található. A Ronyva és a Bodrog között a folyóáradások következtében 5 m-es mélység alatt is homok van. A talajvíz a város lakott területén a d.-é. főutca ny. telkein 3–4 m-re bukkan fel, ettől Ny-ra a domboldal emelkedésével együtt gyorsan 10 m-nél mélyebbre vált. A Ronyva melletti utcákban a legalacsonyabb a talajvízszint: 1–2 m, a Ronyva és a Bodrog között 2–3 m.¹⁵

1.4 Vízrajz

A város határának meghatározó folyóvíze a Bodrog folyó és a folyó jobb oldali vízfolyása, a Ronyva-patak, ez utóbbi évszázadokon keresztül a város belterületének természetes k. határát képezte.

A Bodrog két folyó, a Latorca és az Ondava egyesülésével keletkezik, amit a két folyó Zempléntől É-ra történő találkozás után hívnak Bodrognak. A középkorban az Ondavát azonban teljes hosszában Bodrognak nevezték, és úgy fogták fel, hogy a Latorca a Bodrogba folyik.¹⁶ A Ronyva ÉNy-ról érkezik a városba, és a város határának közvetlen közelében, Végardónál torkollik a Bodrogba (95 m). Mielőtt eléri a várost, két fontosabb patakot fogad magába, mindektől ny. irányból, a hegyek felől érkezik. A Bózsva-patak (néha Malom-pataknak is nevezik) a Pap malomnál érte el a Ronyvát (112 m), úgy, hogy előtte egyesült egy ny.-k. irányú másik patakkal. A Rudabányácska felől folyó Fehér-patak pedig a Hartai malomnál szakadt a Ronyvába (103 m).¹⁷

A Ronyva folyása a város határában alsó szakasz jellegű: sok kis kanyart alkotott, egy-egy árvízkor valószínűleg rendszeresen változtatta medrét, erre azonban alig van forrásunk. Sem a várost, sem a k. szántóföldeket és réteket nem védte töltés. A nagyobb áradások után valószínűleg megelégedtek a korábbi viszonyok helyreállításával. A Ronyvától K-re – mivel az a 19.sz.-ig nem volt lakott terület – még ezzel sem foglalkoztak. 1671-előtt a borsi úttól D-re, az ún. alsó mezőn volt egy vízfolyás, amely időközben feltöltődött és bokor nőtte be. A 17. sz. végén egy árvíz a hídtól K-re annyira tönkretette az országutat, hogy új nyomvonalat kellett neki kijelölni. 1752 körül új kőhidat építettek a Ronyvára, ekkor megváltoztatták medrét és a hídtól induló országút vonalát. 1825-ben már állt a hídtól K-re is néhány ház. Az egyik itt fekvő telek határa a Ronyva egy korábbi áradásakor keletkezett természetes árok volt, amely idővel feltöltődött.¹⁸ 1845. július 19-én a Ronyva árja a boltozott kőhidat kidöntötte, több kisebb hidat megsemmisített, négyen meghaltak. 1889-ben, majd 1913. augusztus 7-én újra pusztított a folyó. Az utóbbi alkalommal elöntötte a város alsóbb részeit, 56 ház öszedőlt.¹⁹

A Ronyva medrét legkésőbb a 13. sz.-ban részlegesen megváltoztatták. A 14. sz. elejétől kezdve szólnak a források a Bodrog mellé épített újhelyi vízimalmokról, ezeket azonban már korábban megépítették. E malmok részére egy-egy malomcsatornát, helyesebben malomcsatornák rendszerét ásták ki. Malomároknak a városi (a középkori ágostonos) malom csatornáját nevezték. Ez a csatorna az új hídtól D-re kezdődött és kb. a Palotás u.-val egyvonalban tért vissza a Ronyva medrébe. Az árok a Ronyvával párhuzamosan, attól Ny-ra folyt, így a város d. részének lakott határát közvetlenül nem a Ronyva-patak, hanem a malomcsatorna jelentette. Ha a források a Ronyváról beszélnek, alatta sok esetben a városi (ágostonos) malom csatornáját kell érteni. A csatornarendszeren végzett átalakításokról nem maradtak fenn jelentős adatok.

A Bodrogon és Ronyván kívül két jelentősebb természetes vízfolyás volt a város külterületén: az újhely–rudabányácsaki út mellett húzódó Fehér-patak és a dk. szántóföldeken, réteken (az ún. felső mezőn) át a Káté és a Bári-hegy alatt, a Ronyvával nagyjából párhuzamosan, é.-d. irányba folyó Egres-patak (ma: Boršiansky potok). A legrégebbi térképeken bizonytalan a rudabányácsai Fehér-patak és a rudabányácska út melletti vízfolyás közti összeköttetés, a régi újhelyi forrásokban is ritkán szerepel a Fehér-patak neve, ez azonban nem jelenti azt, hogy a 19. sz. közepéig a két patak közt ne lett volna kapcsolat, és a Fehér-patak más medren keresztül érte volna el a Ronyvát. A Fehér-patak a Magas-hegy alatt, a város és Rudabányácska határán lépett be a város külterületére, legelső szakasza a Hartai malom csatornájaként funkcionált.

A 19. sz.-ban elkezdődött folyórendezés következtében a város környékének vízrajza jelentősen átalakult. A Bodrog folyó hossza Zemplén (Zemplín SK) és Tokaj között kétszerese volt a mai medernek, gátak nem épültek mellette. A Bodrog szabályozásáról szóló első tervek a napóleoni háborúk után készültek, a folyó kanyarulatainak első átmetszései az 1863–65 közt történtek Sárospataknál, a sátoraljaújhelyi átvágásokra 1873–74 közt került sor. A folyó szabályozása az 1880-as években fejeződött be.²⁰ A folyó eredeti medrét a város Bodrogon túlra került mai határai és a holtágak jelzik. A város külterületén a folyásiránynak megfelelően a következő három átvágás történt: megszűnt a Felső-és Alsóbereckit Ny-ról elválasztó kanyar, az Alsóberecki alatti kitüremkedés, végül az ezután következő újabb nagy kanyar. A folyórendezés után nem változtatták meg a település határait, mindhárom helyen a holtágak és az új meder közti területek – összesen 1282 m² – ma is Sátoraljaújhelyhez tartoznak.

A 19. sz. második felében kezdődött a Ronyva rendezése is. A rendel-

kezésünkre álló, a város határát ábrázoló térképek – így az 1866-os kataszteri térkép is – már egy részben megváltoztatott állapotot mutatnak. A később készült térképek a folyamatos építkezés egy-egy szakaszát ábrázolják. A mai Széphalom közelében fekvő Pap malomtól D-re egy csatornát ástak, ami a kanyargó régi Ronyva valamint a Töketeresről (Trebíšov SK) jövő vasút és országút között csaknem nyílegyenesen tart D felé. Nem sokkal az első világháború előtt fejeződött be a Ronyvának ebbe a csatornába terelése. Ettől kezdve ez, a régi Ronyvától K-re fekvő csatorna lett a Ronyva fő vízfolyása, megmaradt azonban a régi meder is. Az új meder a város lakott, d. részénél tért vissza a Ronyva régi medrébe. Ennek következtében Ny-ról K felé haladva három, egymással párhuzamos Ronyva-meder volt a városban: a malomcsatorna vagy malomárok, a régi és az új Ronyva medre. A térképek az utóbbi két Ronyva-meder elnevezésében nem egységesek. A Ronyva k. mederbe terelésére két ok miatt volt szükség: egyrészt a város csak a régi Ronyván túli területek felé tudott növekedni, másrészt a vasútépítés miatt. Az új meder lett a trianoni békében megállapított országhatár, a rajta átívelő híd pedig a csehszlovák-magyar határátkelő.

Az 1970-es években újabb vízrendezés kezdődött. A Bózsva torkolata északabbra került. A vízimalmok megszűnésével feleslegessé vált, több évszázados malomárkot megszüntették és feltöltötték. A Fehér-patak torkolatát megváltoztatták, azóta ezt a patakot és a régi Ronyva-medret Fehér-pataknak hívják. A régi Ronyvát a város lakott részeitől D-re is új mederbe terelték: új, egyenes, K felé tartó csatornát ástak neki, ez vízi a Fehér-patak és a Ronyva egyenes a Bodrogba. A várostól D-re levő régi Ronyva-meder ezzel a csatornával nincs összeköttetésben, holtágként éri el régi torkolatánál a Bodrogot. Ezt a holtágot újabban Ó-Ronyvának nevezik.²¹

A kisebb patakok vízjárása néha jelentősen befolyásolhatta az épített környezetet. A város k. határát képező sárospatak–rudabányácsai szerkérutat, ami egy patak völgyében fut, 1777-ben a mellette folyó patak vize tette tönkre.²²

1.5 Növénytakaró

A város jelenlegi területének 37%-a erdő, 31% gyeplő, 24% mezőgazdaságilag művelt, 6% beépített, 2% állandóan vízzel borított terület. Erdők három helyen voltak: 1.) a város lakott részétől Ny-ra fekvő hegyekben, 2.) a Ronyvagazon és 3.) a Ronyva mellett a Long-erdőn, mindhárom lombhullató fák alkotják, elsősorban gyertyán és tölgy kevés bükkal.²³ A Long-erdő ártéri erdő, ami ma is több település határához tartozik, a középkorban Sátoraljaújhelytől Szegilongig terjedt.

Vízjárta, időszakosan vízzel borított területek három helyen találhatók: 1.) a város lakott részétől É-ra, a Ronyvától Ny-ra a Ronyvagaz, 2.) elszórtan a lakott résztől ÉK-re, a Baksi malomtól K-re, a Csonkás és a Fűzkút dűlők között, 3.) a lakott résztől D-re és DK-re a Ronyva árterében. E területeket a legújabb korig csak részlegesen művelték. A Ronyva ártere a Bodrog árterével mindmáig egységet alkot, a 19. sz.-i folyamszabályozás előtt ez az egység még teljesebb volt. A növénytakaró változása csak ritkán állapítható meg. 1629-ben a város lakott részétől DK-re fekvő az ún. alsó réten feküdt az újhelyi egyház egyik rétje, amelyet erdő nőtt be. 1737-ben a Sárospatak felé menő országúttól K-re levő földek elmocsarasodását azzal magyarázták, hogy harminc évvel korábban ott egy lőpor-malom építésének kedvéért a Ronyvát elterelték. Ekkor úgy emlékeztek, hogy ott korábban erdő volt, amit tölgyfák csonkjai is bizonyítanak.²⁴

A város határának szántóföldi művelés alatt álló területének túlnyomó része a Ronyva és Bodrog között található. Ez a természetes környezet miatt mindig is így volt: a 14. sz.-ban is e területen, a Ronyván túl feküdt a szántók többsége.²⁵ A legjobb földek a Borsiba vezető országúttól É-ra, illetve az út mentén helyezkedtek el, az úttól D felé haladva a földek kevésbé termékenyek, itt inkább legelők voltak.²⁶ A belterülettől D-re, Sárospatak felé csak kisebb szántóknak volt hely, a 14. sz. elején már ezek is művelés alatt álltak.²⁷ 1869-ben a város 10.500 katasztrális holdnyi területéből 1.950 hold (18,6%) állt szántóföldi művelés alatt.²⁸

1.6 Történeti-néprajzi tájbeosztás

A város történeti-néprajzi szempontból a Hegyaljához, újabb elnevezés szerint a Tokaj-Hegyaljához tartozik. A Hegyalja fogalom csak a koraújkortól kezdve mutatható ki, valószínűleg akkor is született meg.²⁹ A táj, bortermelése miatt, régóta borvidéknek is számított. Sátoraljaújhely a vidék é. szélén helyezkedik el, a táj kialakulásakor még nem tartozott a Hegyaljához. Az 1641-es mádi szőlőrendtartás – ami először sorolta fel a tájhoz tartozó településeket – Újhelyt még nem számította ide, még a 18. század elején is vitatták, hogy az újhelyi borokat hagyományosan nevezhetik-e. Ebben a században azonban megváltozott a tájszemlélet, a Hegyalja határait északabbra tolták, így Patakot és Újhelyt is a hegyaljai városok közé sorolták.³⁰ A Hegyalja é.-d. földrajzi határait a hagyományos tájszemlélet ekkortájt állapította meg; e szerint az abaújszántói Sátor-hegytől a sátoraljaújhelyi Sátor-hegyig tart (*incipit in Sátor, definit in Sátor*), a Tokaji-hegy pedig külön áll.³¹ Az összetartozás nem egyszerűen a földrajzi közelségből fakadt, hanem jogi közösséget is jelentett. 1796-ban pl. a város egy ügyet „a hegyaljai praxis” szerint vizsgált ki.³² A hegyaljai borvidékhez nemcsak a Sátor-hegycsoport szőlőhegyei tartoztak, hanem a Zempléni-szigethegység néhány falujának szőlőhegye is, ezért ide sorolták a város határában fekvő, Káté és Bári nevű szőlőhegyet is.

2. ábra. A város látképe a Boglyoskáról 2007 áprilisában – Tringli István
 Fig. 2 View of the town from the Boglyoskáról, April 2007 – Tringli István

1.7 Úthálózat

Sátoraljaújhely három főbb út találkozásánál, helyesebben elágazásánál fekszik. A sárospataki út a Hegyalja többi települése felől érkezett a városba. Ez biztosított D felé összeköttetést az Alfölddel. Az út Pest-Hatvan-Muhi-Szerencs-Sárospatak érintésével tartott Ungvárra (Uzshorod UA), onnan tovább az ország k. határához.³³ A Sárospatak felé tartó út mindig országútnak számított.³⁴ Ez az út kötötte össze a várost a Zemplén megyének nevet adó Zemplén településsel és Királyhelmeccel (Krá ovský Chlmec SK) valamint a Bodrogköz falvaival. Sátoraljaújhelytől K-re a folyószabályozás változtatta meg az út évszázados vonalát. Addig ugyanis az út Borsi (Borša SK) és Szőlöske (Vini ky SK) után a Bodrog jobb partján haladt tovább, és Ladamóc (Ladmovce SK) érintésével érte el Zemplént, ahol révén lehetett átjutni az országút Királyhelmeccel felé vivő folytatására. Aki nem ezt az utat követte, az a szőlőskei révén is átkelhetett a Bodrogon, ez az út azonban csak a 19. sz. második feléig csak helyi jelentőségű volt.³⁵

Ebből a Sárospatak felől jövő útból a Ronyva hídja után ágazott ki É felé egy következő út, ami Tóketerebes (Trebisov SK) felé tartott. Ebből az útból kiágazó utak Zemplén megye é., ék. részei, majd tovább a Keleti-Beszkidék hágóin át a galíciai országhatár felé vezettek. Ezen az úton É felé haladva Sátoraljaújhely után az első falu Csörgő (erhov SK) volt. Ezt az utat a koraujkortól kezdve országútnak tekintették. Ahol ez az út elérte Sátoraljaújhely határát, oda állították az uradalom pallosjogát jelző akasztófát. A 18. sz.-ban és a 19. sz.-ban ez számított a legfontosabb útnak, ez volt a postaút.³⁶

A harmadik út az előző két úttól eltérően nem fordult a városban K felé, hanem a város d.-é. főutcáján haladt végig. Ez az út vitt Zemplénből Abaúj megyébe. A Bózsva völgyében haladt, a Hegyköz falvai, majd tovább Telkibánya, Gönc érintésével a Hernád völgyébe, onnan Kassára vezetett. Az út a középkorban is fontos szerepet játszott: 1396-ban Alsó-és Felsőbózsva falvak határai között emlegették az Újhelyről Kápolnára menő régi utat. (A Kápolna nevű, mára már elpusztult falu Füzértől D-re feküdt.)³⁷ Ez az út is országútnak számított. Ezen haladva Sátoraljaújhely után az első falu Mikóháza volt, majd Széphalom kiépülése után Széphalom. Az országútnak a Sátoraljaújhely é. határaihoz közel eső nyomvonal a Hosszúláz betelepítése és a széphalmi Kazinczy-kúria megépülése előtt a mai úttól K-re feküdt.³⁸

A város utcarendszerének kialakulása szempontjából fontos volt egy helyi jelentőségű út is, amely közvetlenül Borsiba vezetett. A Zemplén és Királyhelmeccel felé vivő országút ugyanis eredetileg nem vitt be Borsiba, azt az Újhelyről jövő DNY-ról egy közvetlen úton érték el. Ezt az utat egyszerűen borsi útként emlegették. Ez az út egy rövid szakaszon meg egyezett a Berecki felé vivő úttal. Miután azonban átlépte a Ronyvát, K-re, Borsi felé fordult.³⁹

Ezekből az utakból kisebb jelentőségű utak ágaztak ki a szomszédos falvak felé. A Sátor-hegy-csoport ny. határán D felől a Bányi-nyergen át majd egy patak völgyben vezetett a Bányácska-Sárospatak közti út, ami a város ny. határa is volt, ez a mai Károlyfalva és Rudabányácska közti út.⁴⁰ A tóketerebesi útból ágazott ki a toronyai, valójában kistoronyai, út, amit toronyai út néven említettek 1355-ben és 1419-ben, majd Kistoronya felé tartó út néven felbukkan a 17. sz. elején, és 1777-ben is.⁴¹ A Bári felé vezető út a Korpás nevű dűlő mellett haladt el.⁴² A kátéi szőlőhegyhez vezetett a Káté útja a Hosszú korong mellett, ezt Ny-ról a Zsombékos-tó határolta⁴³

1.8 Határai, kiterjedése

A város területe a 13. sz.-tól 1785-ig 74,51 km². 1785-ben a Sátoraljaújhely é. részéből két egymással össze nem függő részletben 514 katasztrális hold (2, 96 km²) nagyságú lakatlan területet szakítottak ki, ahol egy új falut alapítottak, amelyet német telepeseikkel népesítettek be. A falu neve ugyanaz lett, mint az addigi dűlőé: Hosszúláz. Ezután a város területe 1919-ig, hivatalosan 1920-ig, majd 1938–1945 között újra 7155 ha (71,55 km²). 1919-től a falvak beolvasztásáig 5574 ha (55,74 km²).⁴⁴

1389-ben Zsigmond király titkos kancellárjának, Knoll Péter erdélyi püspöknek és rokonainak adományozott öt ekealj (*aratrum*) királyi földet, hogy azokat a már korábban adományul kapott Szépbánya vagy Széphegy (a mai Rudabányácska) birtokhoz csatolhassa. Ezt a területet az Újhely, Telkibánya és Patak városok közvetlen közelében levő királyi földekből hasították ki.⁴⁵ Ha szó szerint vesszük az oklevél megfogalmazását, akkor egyértelmű, hogy nem e városok területéből vették el ezt a területet, hanem a közvetlen határukon fekvő más királyi földekből. Fennmaradt Széphegy új határainak kijelölése is, ott sem említik egy szóval sem, hogy régi határokat döntöttek volna le, vagy hogy a három város valamelyikéből csatolták volna az eredetileg igen kis határu településhez. A város határainak kijelölése tehát legkésőbb a város betelepítésekor, 1261 körül megtörtént, kiterjedésén – Hosszúláz önállósulását nem számítva – csak a Bodrog természetes mederváltozásai változtattak.⁴⁶ 1416-ban Kisbári felőli határait akarták újra kijelölni. Ez azonban nem jelentette a határok megváltoztatását, csak pontosítását.⁴⁷ A 17. sz.-tól kezdve az urbáriumokban rendszeresen megállapították, hogy a város határai minden oldalról pontos határjelekkel voltak meg-húzva.⁴⁸

A trianoni békeszerződésben megalkotott határ a vasútvonalak miatt vágta ketté a város területét. Egyedül a sátoraljaújhelyi vasúti elágazás biztosított fővonalas vasúti összeköttetést Csapon (Csop UA) át a Csehszlovák Köztársaság keleti része, Kárpátalja felé, ezért a sátoraljaújhelyi vasútállomástól É-ra levő elágazás a vasúti gépgyárral és környékével együtt Csehszlovákia része lett.